

Ladakalnis

NR. 1 (95)

2012 M. SAUSIS-KOVAS

ŠIAME NUMERYJE:

- Žiemojančių paukščių apskaita
- Kultūros paveldas - šventos ir mitologinės vietos
- Tradiciniai amatai - audimas
- Pažintis su aukštaičių tarme Romualdo Šimkūno kūryboje

TURINYS

Virš ledo, virš sniego
B. Šablevičius 2

Mūs ūlyčia - pasaulia
uostas 4
R. Šimkūnas

Senosios šventvietės
Aukštaitijos naciona-
liniame parke 6
E. Vilkas

Nuo juostelės iki
drobelės 8
S. Mudinienė

Linus Stanaitis
Aukštaitijos NP ir Labanoro RP
direkcijos
Informacijos ir kultūros paveldo
skyriaus vedėjas

Apie šaknis ir jų puoselėjimą

Galima tik pavydėti, kai septyniasdešimties sulaukęs žmogus trykšta energija kaip jaunystėje. O dar labiau pavydą kelia tai, kad nors jo nuveiktų darbų užtektų keliems gyvenimams, planai nėra niek ne kuklesni. Pažinti tokį žmogų yra tarsi dovana, o su juo dirbti - garbė, kurios nenušluos.

Kalbu apie Teofilį Patiejūną, šiemet vasario 11 d. šventusį savo jubiliejų. Į Aukštaitijos nacionalinio parko kolektyvą Teofilis atėjo 1977-aisiais ir dirbo daugiau kaip dvidešimt metų. Jo indėlis ištis didžiulis - be jo skulptūrų Senovinės bitininkystės muziejų sunku ir įsivaizduoti, o kur dar daugybė kitų drožinių. Teofilis ir šiandien drožia skulptūras, kryžius, koplytstulpius. Jo unikalūs darbai puošia Juodkrantės Raganų kalną, Rokiškio Miliūnų ansamblį, liaudies buities muziejų Rumšiškėse. Vien tik Daugėlišio seniūnijos kaimuose stovi keturiolika jo pagamintų kryžių. Todėl net keista, kad Ignalinos rajono savivaldybės įsteigta Miko ir Kipro Petrauskų premija, kasmet skiriama už ypatingus nuopelnus krašto kultūrai, reikšmingiausius įvairių meno sričių kūrybos darbus, etninės kultūros ir tradicijų puoselėjimą, Ignalinos reprezentavimą Respublikoje bei užsienyje, Teofilui buvo įteikta tik šiemet. Šį garbingą apdovanojimą šiūlėnų kaimo bendruomenės teikimu Teofilis gavo už „senųjų medžio drožybos tradicijų išsaugojimą ir lietuvių liaudies meno šakos - kryždirbystės, įtrauktos į UNESCO paveldo sąrašą - puoselėjimą“.

Įdomu, kokia šiandien būtų Lietuva, jeigu ne tokie šviesuoliai, kurie puoselėja mūsų tradicijas, paveldą, kalbą. Vienas iš tokių yra Romualdas Šimkūnas, iš Vyžių kaimo kilęs mokslų daktaras, aktyviai prisidedantis ne tik prie savo gimtojo krašto istorijos, bet ir prie gimtosios aukštaitiškos tarmės puoselėjimo. Vasario 10 d.

Palūšės bibliotekoje Romualdas pristatė savo naują, aukštaičių tarme parašytą knygą „Nepaprastas istorijas“. Atėjusius paklausti jo vaizdingo ir uždegančio pasakojimo džiugino ir kiti gimtąja tarme rašantys svečiai: savo eiles deklamavusi uteniškė poetė Regina Katinaite-Lumpickienė bei mielagėniškių šnektą išsaugojęs Gaudentas Kurila, prisidengęs žaismingu Ciekso Žalbungio slapyvardžiu. Tikras stebuklas, kad šie žmonės šiuolaikinėje viską suvienodinančioje kasdienėje aplinkoje sugeba išlaikyti ne tik lietuvių, bet ir etnografinį identitetą (aš asmeniškai manau, kad tikrais lietuviais galime laikyti tik tuos, kurie pažįsta ir puoselėja visų pirma savo asmenines šaknis, o ne lietuvių apskritai).

Pažinti savo šaknis ir savo istoriją yra beveik tas pats. „Ladakalnio“ (parko laikraščio - *red. past.*) istoriją sužinojau prieš trejus metus, kai rengėmės jo 25-mečio minėjimui. Nuo tada man ramybės nedavė mintis, kad „Ladakalnio“ numeruose užfiksuota didelė išmintis ir paties parko istorija. Tačiau dėl nedidelio tiražo ji daugeliui neprieinama. Net nacionalinėje M. Mažvydo bibliotekoje parko leidinys kaupiamas tik nuo 1991 metų, nes lig tol jis buvo leidžiamas sienlaikraščio pavidalu, o sienlaikraščių biblioteka nekomplektuodavo... Dabar galiu visiems pranešti džiugią žinią - nuo šiol visus „Ladakalnio“ numerus galima skaityti arba atsisiųsti internete. Tereikia „užėti“ į parko tinklalapyje esančią virtualią biblioteką. Malonaus skaitymo. ☺

Vidos Žukauskaitės nuotrauka

Teofilį sveikina buvę kolegės Irena Čeponienė ir Bronius Kazlas

PARKO GIRIŲ TAKAIS

Bronius Šablevičius
Aukštaitijos NP ir Labanoro RP direkcijos
Vyr. specialistas biologas

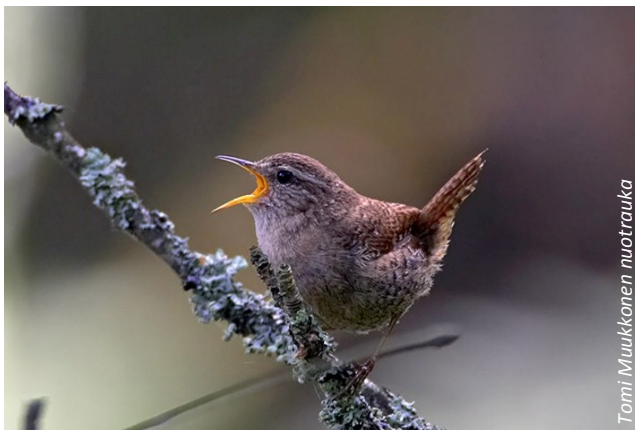
Virš ledo, virš sniego...

Einu prie Sekluočio ežero – Aukštaitijos nacionaliniame parke tęsiasi žiemojančių paukščių apskaita. Sausis jau linksta į pabaigą, bet tik dabar sniegas storiau uždengė laukus. Praėjęs Kaltanėnų miestelio pakraščiais nemačiau nei vienos kurapkos, nei jų pėdelių. O juk būdavo. Nebeatsigauna kurapkos, nors, atrodo, jų gyvenimas pagerėjo: ir žiemos tapo trumpesnės, ir tuščių dirvonų daug.

Šiandien tamsaus, niūraus, drėgno ryto nuotaika eina kartu su manimi. Nuo elektros laidų laša tiršto rūko lašai. Peržvelgiu visą elektros liniją žiūronu ir atsipeikėju: ką noriu pamatyti? Įprotis: šitose vietose matydavau žalvarnius, rečiausius mūsų paukščius, štai ir dabar akys nevalingai ėmė jų ieškoti... Bet ant laidų kažkas yra! Taip, ant laido žvalgosi mūsų paukštijos viešnia iš Šiaurės – *plėšrioji medšarkė*. Ji atskrido žiemoti pas mus iš Skandinavijos arba Šiaurės Rytų Europos. Čia jai, šiaurietei, ne tik šota, bet ir šilta.

O soduose tebekaba sušalę antaniniai obuoliai, pajuodusios slyvos, šermukšniai. *Smilginiai strazdai*, kurių jau rudenį neturėjo likti, lesa atšilusių obuolių minkštimą. Ką jie les, kai visus obuolius nukratys ant žemės į sniegą?

Nuo kalnelio Sekluotis atrodo negyvas, net nėra žymės, kurią lede visuomet palikdavo pratekančios upės srovė. Bet nuo kranto, nendrių priedangoje, matau 13 *didžiųjų dančiasnapių*. Tai dideli paukščiai, lyg antys, bet ne antys. Jų snapai ilgi, siauri ir pilni dantų. Jokios antys negali su jais lygintis. Baltas gaigalų plunksnų apdaras jau paraudęs, o taip atsitinka žiemos pabaigoje, kai jie ruošiasi tuoktuvių sezonui. Energingai nardo, žuvytes gaudo. Niekur nesiruošia išskristi, jiems čia šota, saugu, net nesupranta, kad tvyro niūri diena. Anksčiau, kai žiemos būdavo normalios ir sniegingos, ankstyviausieji dančiasnapiai į Žeimenio ežero properšas grįždavo tik kovo viduryje.

Tomi Muukkonen nuotrauka

Miniatiūrinės kareitės kartais pasilieka žiemoti

Markus Varesvuo nuotrauka

Spalvingieji dagiliai papuošia žiemos peizažą

Iš nendryno pasirodė *pilkasis garnys*, jis dančiasnapių draugijoje. Pakilo, vangiai nusileido kitame properšos gale. Sveikas, nesužalotas. Nesuprantama, kodėl liko žiemoti. Strazdai ir garnys vidury žiemos Rytų Aukštaitijoje – to tai per daug... Gal žiema jau baigiasi ir paukščiai tai jaučia?

Kiaunos upės srovė stipri, retai užšąla, bet dabar jos srovė juoduoja tik pačiu ledo viduriu. Atėjęs ant tilto, išgąsdinau *kareitę* – vieną iš mažiausių mūsų paukščių. Sprigtelėjo į juodalksnio kelmų šaknis pakrantėje ir dingo. Nenustebino, nes ir sunkiomis žiemomis ją sutikdavau prie upelių sraunumos. Nebijo įlįsti ir į bebrų urvus, ten ieško lesalo. Bet kaip kareitė, sverianti 5-6 g, gali išgyventi ilgas speiguotas žiemos naktis ir sulaukti pavasario? Gali būti, kad pasilikusios žiemoti jos žūva, nes paukštis miniatiūrinis, vasarinis...

Kur upė įteka į Gilūto ežerą, plati properša. Joje vis kas nors apsigyvena. Kol iki jos einu paupiu, pašonė garsiai cypeli *tulžys*. Čia tai radinys! Žaliai žydras tulžiukas tupėjo krante, žiūrėjo vandenin ir tykojo žuvyčių, bet pamačiau per vėlai ir žalias žiburėlis greitai dingo už posūkio. O upės įtekėjime keletas *ančių klykuolių* ir, kaip visada, nemirtingomis tapusios *gulbės*. Jos tingiai krapštosi ant ledo krašto. Vandens paukščių letenos plačios, pirštų plėvės plonos, bet šalčio nejaučia. Taip tobulai sutvarkyta kraujotakos sistema, kad dieną naktį lediniame vandenyje mirkstančios kojos neatšaldo viso kūno.

Grįžtu atgal, nes anuo Gilūto ežero krantu eina nacionalinio parko riba, taigi, ne mūsų teritorija. Kiaunos paupy aplankau *dėmėtiosios maudos* augimo vietą. Dabar aiškiau matyti, kiek augalų augo vasarą – jos aukšti stiebai iš sniego styro sausais stagarais. Maudai skiriu padidintą dėmesį, ji – ypatingas skėtinių šeimos augalas, dvelkiantis stipriu pelių šlapimo tvaiku. Parke ją pastebėjau tik prieš keletą metų, o atradau ją, žinoma, pagal kvapą... Ji – vienas iš pačių nuodingiausių augalų Lietuvoje. Maudos sultimis išgydydavo „gumbą“, dabar vadinamą vėžiu. Augalo savybės buvo ištirtos ir be mokslinių la-

Markus Varesvuo nuotrauka

Čimčiakas yra retas svečias iš šiaurės

boratorijų, „ant savęs“, ir jau daug šimtmečių yra prigijusi rusų valstiečių buityje. Bet Lietuvoje dabartiniai žmonės, jei ir žinojo, seniai pamiršę gydymo metodus, o medikai maudos galių vis dar nepripažįsta... Parke mauda išaugina vos po keliolika stiebų, be to, ji dvimetė, todėl man svarbu sužinoti, ar nukritusios sėkliukės laimingai peržiemos. Be maudos, iš sniego kyšo ir jonažolių, kraujažolių, šilinių stiebai, o varnalėšų kibių galvučių sėklos – tikras išsigelbėjimas spalvotiems paukščiukams *dagiliams*. Jie varnalėšas užpuola būreliais ir lesa.

Kretuono ežeras didžiulis, bet seniai užšalęs, mat labai sekus. Vajuonėlės upelio įtekėjimo properšos krašte sėdi du žvejai, apsigobę kailiniais. Žinoma, išsėdėk tu visą pusdienį tokioje drėgmėje ant ledo be kailinių! Bet kaip jie gali sėdėti pačiame plono ledo pakraštelyje?! Žvilgt per žiūroną – ogi du *jūriniai ereliai*... Koks įspūdis! Dideli, susikūprinę, tupi „stulpeliu“, lyg žmonės sėdėtų. Žiemojantys jūriniai ereliai nacionaliniame parke – ne naujiena, bet vis tiek faktas svarbus – jie tapo nuolatiniiais gyventojais. Labiau nustebintų mažiukai paukščiukai *čimčiakai*, atskrendantys iš tundrų. Susitikimai su jais labai reti. Jie sulekia į pernykštes aukštas žoles užsilikusią grūdelių lesti, labai mėgsta kiečių sėklas. Jie šiauriečiai ir necivilizuoti, todėl mažai baiminasi žmogaus. Gaila, mano kelyje šiandien jų nėra.

Dar praeisiu Kretuonėlės upės krantais: ar šįmet upėje yra apsistojęs *vandeninis strazdas*? Upės srovė iš pradžių lygi, bet greitai tėkmė ima raitytis ir strimgaliais lėkti žemyn. Tokios vietos vandeniniams strazdams patinka. Jie pas mus atleikia žiemoti, vasarą nerasi. Varnėno dydžio rudas, balta krūtine paukštis neria į ledinį vandenį ir greit išnyra vikrus, sausas ir patenkinamas, nes kažką sulesęs. Upės dugne jis pavarto akmenėlius ir randa žiemojančias vabzdžių lervučių. Deja, šiandien nėra vandeninio strazdo. O gal buvo, bet išgąsdinau anksčiau, nei spėjau pamatyti. Strazdas baikštus, prie jo reikia sėlinti lėtai, tyliai, tykojant, bet jis mane pamato anksčiau, nei aš jį ir lekia tolyn. Šitas upelis – tikrai „strazdinis“. Kartais jame žiemoja du ar trys strazdai, o šaltą, ramią, bet saulėtą dieną jie čiuaba,

tūpčiodami ant kyšančių akmenų. Ir tada žiemos miškas tampa ne prastesnis už vasaros.

Tamsi žiemos diena dar trumpesnė, nei rodo kalendorius. Reikia sukti namo. Virš miško viršūnių sukranksi *krankliai* – visur esantys gudrūs plėšrūnai. Beje, vakar žiūrėjau filmą apie Kamčiatkos *balta-pečius jūrinius erelius*. Tokie patys krankliai net ten, kitoje Žemės rutulio pusėje, plėšikauja taip, kaip mūsiškiai. Ten krankliai iš jau didelio erelio jauniklio gudrios apgavystės būdu pavagia žuvį – tiesiog iš erelio panosės ir nagų. Vikrus krankliai žuvį nusineša, o didžiulis būsimasis erelis lėtai žiopso „lyg maišu trenktas“ ir nesuvokia, kur dingo ką tik buvę pietūs. Taip greta paukščių biologijos skirtumų pasirodo ir jų psichikos skirtumai. Abejonių nekyla, kieno tolimesnė ateitis linksmesnė: gudrių, drąsių varninių paukščių ar didingų, karališkų, bet lėtapėdžių flegmatiškų erelių. Tačiau man krankliai nerūpi, ypač žiemą. Jų vietoje geriau būtų nardantis strazdas ar mažiukai šiaurės čimčiakai. Ieškau retųjų paukščių, noriu juos sutikti, užrašyti faktus, pridėti prie „duomenų bazės“, ir pamatyti juos malonu.

Kai eilinę žiemos dieną pažiūri per langą ir matai, kaip stiklu rieda lietus ir krenta ant sniego, matai balas ant kelių ledo, mintis išeiti į laukinę gamtą atrodo neprotinga: ką pamatysi tokiu baisiu oru? Jei ir šiandien nebūčiau išėjęs prie ežerų ir upių, būčiau galvojęs, kad niekas gyvas nesirodo viešumoje tokią niūrią dieną. Iš tikrųjų šią netiesą sužinojau dar praeityje. Juk gamtoje tuščių dienų nebūna. Šiandien ne tik prie Kaltanėnų, bet ir Minčios, Ažvinčių giriose, pamiškėse, laukų miškeluose, senųjų sodybų medžiuose, laukuose, upelių ir ežerų pakrantėse apsilankė reti mūsų krašto žiemos svečiai – visokie šiauriniai paukščiai, eglynų gilumose lakstė baltieji kiškiai, elniai, plačias katės pėdas paliko lūšys, vakaro ir ryto sutemose medžiojo paslaptingosios pelėdos, pamiškėmis bidzeno vilkai...

Visa tai, žinau, buvo. Bet kai paukščių, žvėrių-žvėrelių nematome, tai mums jų nėra, atrodo, jie iš viso negyvena, jų net nėra pasaulyje. O rytojaus dieną, susitikę vienas kitam nusivylę pasakysime: „Koks netikęs, niūrus buvo savaitgalis, lyg ir lyti norėjo, dienos tamsios... Sėdėjom namuose“.

Kai eilinę žiemos dieną pažiūri per langą ir matai, kaip stiklu rieda lietus ir krenta ant sniego, matai ant kelių ledo telkšančias balas, mintis išeiti į laukinę gamtą atrodo neprotinga: ką pamatysi tokiu baisiu oru?

Autoriaus nuotrauka

Vandeninių strazdų pamėgtas Kretuonėlės upelis žiemą

VOLUNGĖ

Romualdas Šimkūnas

Gamtos mokslų daktaras, docentas Romualdas Šimkūnas gimė 1934 m. Vyžių kaime, Utenos rajone. 1950 m. baigė Tauragnų aštuonmetę mokyklą. 1956-aisiais – Leningrado 101-ąją vidurinę mokyklą, 1963 m. LŽŪA įgijo mokslinio agronomo specialybę. Yra dirbęs Lietuvos veterinarijos mokslinio tyrimo institute, Lietuvos mokslų akademijos botanikos institute, Vilniaus universitete. Parašė daugiau nei 50 mokslinių ir apie 350 mokslo populiarinimo straipsnių. Keletas straipsnių buvo publikuoti „Ladakalnyje“. Šiuo metu Romualdas Šimkūnas yra išleidęs 11 knygų. Viena iš jų – „Kur netilsta paukščių daina“, išleista 1963 m. – yra tapusi bibliografinė vertybe. Ši knyga buvo tarsi vadovėlis ne tik vietos ekskursijų gidams, bet ir 1974 m. įkurto nacionalinio parko darbuotojams. 2008-aisiais ir 2010-aisiais išleistose knygose „Atminties proskynos“ bei „Visur gerai, namie – geriausia“ kartu su bendrine kalba taip pat vartojama ir aukštaičių tarmė. Naujausioje knygoje „Nepaprastos istorijos“ savo jaunystės prisiminimus autorius aprašė aukštaičių tarme. Šios knygos ištraukas ir pateikiame skaitytojams.

Pastaba: Tarmei būdingi nekirčiuoti ilgieji balsiai e ir a (atitinka bendrinės kalbos ilguosius balsius è ir o) pavaizduoti su brūkšneliu viršuje (ā, ē), o kietai tariama priebalsė l kad būtų aiškiau kai kur rašoma kaip ł.

MŪS ŪLYČIA – PASAULIĄ UOSTAS

<...>Žeimenos ūpės baseini, dvie šimtų hektarų ažeras – Ūtenas ir Utenykštys, ūdenį, kur saulė trinkia savą auksinius karčius, ataduoda Būkai. Šitie ažerai – ne jūrās su savą sūriu ūdeniu, rūstybi, strāšnais balsais, galyngām bangom, ale ir ne balās, ne gėlā ūdeniā bačkās. Čystutėlys, skaidrus, kaip kūdykiā ašara, unduo prā Vyžius, Strazdus, Būkās upi sklandžiai teka Baluošan.

Kai atvažiavj pasakā „Čia – Kamčiatka“, atšaunu, kad mūs upi, išplaukus Baluošan, par Ginučius – Lūšių ažaran, Žeimenos upi – Nerin, iš Neries – Nemunan, laukia vysā pasauliā uostai.

Pokary tėvas porų metų dyrbā žvejui. Brādinui iš Ūtenā, ištraukjs dvi bačkas leščių mailiaus, sulāidē Tauragnan. Vienų rūdenį, matydamas geras žvejų valkšnas, prisyminiāu vietinių gyvntājų pasidžiaugimus. Asų, saniau

žuvų prisgaudydavā būlbines kašelās, ā jeigu ažtraukdavā brādinui, tai klūpdavā arkliai, nutrūkdavā virvės.

Pavasariais Būkās lašmuo (yštakās) ištvyndavā, ažliedavā pievas. Ti susrinkdavā lydakaičiai nerštui, pilvais trynēs in pernykštį žolį. Unduo kunkuliavā, ējā ratylais. Kas narējā, gaudē žuvis runkām, badē žiberklais.

Sunku apsakyt mūs ūpj. Gražus jos vardas – Būka, tinkamas ir mūdrai mergai. Senoliai posakādavā, kaip užpraitam amžiu, prē Utenykščia ažerā, Pynyklōj sukaltus sielius upi varydavā Baluošan. Ūdeniā pakelymui būvā intaisyti šliūzai, vadynti spūskaais. Laikas juos supūdē.

Praitā amžiaus pradžioj vietiniai meistrai pastatē tris medinius tyltus: Vyžiuos, Vaišnoriškēs ir Strazduos. Vyžių tyltas supūvā, inlākē atavarañ. Puvėkai kaip sieliai nūplaukē žemyn.

Tirštā pāupiā augalija, yštisus metus pilna paukščių ir žvėralių. Yneigās dir-

vonas su lėpteliu undeniñ – ne tik jaunų dēnų prisiminymas. Ir dabar Būka, nešdama gyvybės aleksyrų par sausā miškius, mišrių medžių gojus, skubēdama paraisčiaš, palaūkēm, no Lašmeniā lyg Baluošā, monyja kelbūkais, aukšlēm, ašeriokais, pledākšnēm, kūjagalvais, kuojām, pūgžliais, žėžulom, vėžiais. Kai susverčia sūlažuvių tuñtas, atokaitāj mauna no laiveliā, atrodā, kad nematāma runka skaidrian undenin pylia auksinius pynigus. Kitokiās žūvys: lynai, lydakaičiai, karosai, leščiai, unguriai, vėgėlās, meknēs, lašyšās dēnom atvirose vietāse nesrodā. Tik su tinkliokais pagaudavā aušras pastikdami, baūbliā atodūsiais aidinčiam Lašmeny nemėgaliai vyžiškiai. Metam bėgunt, aplink ažerus inkurtuos kalkozuos masiškai naudojunt mineralines trūšas, žuvų mažējā.

Lašmeny, žemupy tēs Strazdais, kur būvā šėnaujamās pievās, tarp vyksvų, gailių, vyksta pavasarynių žėdų šėl-

smas. Auksu tvyska švytrėžių, blužnūčių, plūkių plāteliai, vėliau subāluoja švėlių galvūtės, geltānuoja laņksvās. Aukštai yškelia violėtinius žiedus valerijonai. Rūdenį, raudanų karāliūkų ugnym tvyska putinai.

Tarp Būkās ūpės ir Utenykščia, Baltalās, Bivainėlia ažerų driekias pušynai. Ti būdavā tiek baravykų, kad vyžiskiai juos džiāvenā pirtyse. Dideliais čemudanais, maišais vežė Leningradan. Atminimi išlykā sanų, sukirmjusių, no karščia pajuodusių, ažkliūdžius pirštais trūpunčių baravykų – lepšerdokų kaina – aštuoni rūbliai.

...Gera ūliot ūžupiā viržynais, kur pūšys – vysžaliai medžiai raiškia nemirtin-gūmų, atlaikā stiprius vėjus, kur jų baūbeliai – gyvybės ir vaisingūmā ženklai. Nindrynai, meldynai, asiūklynai, ajerynai, viksvynai, plūdžių juostās sutinka ir palydi šimtus baidarių, pilnų vasariškā juokā ir dainų. Nei žvynā, nei uodegos palinkiu atvažiavusiām Būkān meškeriot. Man lykā tik geri prisminymai, kaip kartų kartās gērā iš jos ūndenį, maudēs, gaudē žūvj, kadu nārējā ir kiek nārējā. Par pasnykus dažnoj trāboj kvepējā virta, rūkyta ar in sėmenų aliejaus kepta žuvis.

Vakara, lyg yšnaktų sādėdamas in Yneigās dirvonā, klausydamas sraunios, linksmos ūdeniā, ratylais bėgunčiā par gauruotas, linguojūcias žolās, ūturkās, prisymenu gimtųjų saulėlydžių šviesų, tėvus, mus lydėjusius, darbščius, teisy-

gus, išmintyngus. Pabūdus giliom pajautōm, prisymenu tėviškėnus, išdidžius, linksmus, rimtus, dievābāimingus. Matau vaikystės pėdsakus, vedunčius prė akmenų, medžių, ravų, kalnalių ir daubų, tūrinčių savā vardus.

Žiū, atplaukia du balti angelai. Jų plūnksnās išdaīlintās, išpudruotās, sulygintās. Kėkviena iš jų kaip gelalās, atskirais lapėliais dailiai priglunda ir išlaikā savā lynyjas, gražias formas. Ažu sniegų baltesnās gulbės nenuplaūkia vyliojunčiān būrtų šalin, jos viena kytai nuslinkia, priartėja prė lieptā, vėl nutolsta, pasysuka ton pūsān, iš kur atāplaukē. Iš ažu meldynā atlinguoja pilki gniužu-lėliai, artėdami blaškās. Aš nebuvau matįs tākį čiūdų. Dausų paukščiai apsižvalgē, gražiai palynkčiājā

galvom, lyg mani pasveikindami, suplasnojā, nėt vėjų sukėlā. Gūlbinas, išlypis in dirvonā, atšleivojā pre manįs. Padabojā akysna, sūšnypštē. Skėstarājįs runkām, pasakiau: iškada, niekā nėturiau. Visa laimē, buvau su tūpliais, anas būt

Vilmos Čiplytės nuotrauka

Vyžių kaimo kryžius

manā kojās pirštų nukūndįs.

Utenykščia ažeri kelinti metai gulbės yšperi gražų būrį gulbiūkų. Čelnoj sādėdamas mačiau, kaip gražioji ažerā ledi (aliūzija iš anglų ir škotų poemās „Ežero ledi“), saulai tiesiunt žaižaruojuntį ir tvyskuntį rūkų, švietē in gilaus ūdeniā. Negilioj Būkāj runda maistā. Šituos paukščius išdārgina baidārnikai. Anys kalti, kad gūlbinas stvērā manā no ylgā sādėjimā ažtirpusiās kojās pirštus. Va, tau, ir angelas, – pamysliau.

Sunku atplėšt ažūpakalį no ūpės krantā, kai pāraisčiā medžiai, meldynai, dirvonas nuveina ilsėtis tylioj ramybėj, ažmigdyti švelnių mėnūliā būrtų. ✂

Tik tiek beliko iš senojo Vyžių tilto per Būką

Broniaus Šablevičiaus nuotrauka

Lėštys – karšis; kašėlā – balani-nis krepšys; atavaras – akivaras; kelbūkas – gružlys; pledakšnā – plakis; žėžulā – raudė; čemudanas – lagaminas; lapšerdokas – senas; čiūdai – stebuklai; išdar-gint – lepinti; iškada – gaila; čelna – laivas.

IŠ KULTŪROS LOBYNO

Senosios šventvietės Aukštaitijos nacionaliniame parke

Edmundas Vilkas
Aukštaitijos nacionalinio parko ir
Labanoro regioninio parko direktijos
Vyr. specialistas kultūros paveldui

Ikikrikščioniškos Lietuvos šventviečių istorija yra ilga ir turtinga. Net ir po Lietuvos krikšto 1387 metais jos liko svarbia kaimo žmonių religinio gyvenimo dalimi iki pat XX amžiaus, kai ėmė nykti. Tyrinėjant senąsias šventvietes ir jų tradiciją, ypač daug pasitarnavo lietuvių etninės kultūros tyrinėtojai ir tautosakininkai. Dar XX amžiaus pradžioje įprasta buvo šventais laikyti akmenis, medžius, šaltinius ir kalnus. Šios vietovės vaidino svarų vaidmenį žmonių gyvenime: jose buvo prašoma sveikatos ir laimės, sveikatos gyvuliams, gero derliaus ir kitų dalykų. Dabar tokios vietos dažnai vadinamos mitologinėmis.

Iš Aukštaitijos nacionalinio parko teritorijoje esančių į Kultūros vertybių registrą yra įrašyti 5 mitologiniai akmenys ir 2 mitologinės vietovės (kalnai). Kauprinių akmuo netoli Vyžių taip pat laikomas mitologiniu, nors į Kultūros vertybių registrą neįrašytas.

Mitologiniai akmenys

Mitologiniai akmenys Lietuvoje sudaro didžiąją dalį mitologinių vietų, įrašytų į Kultūros vertybių registrą. Baltų kraštuose jie pradėti garbinti naujajame akmens amžiuje (neolite), buvo siejami su dievais ir dievybėmis. Manoma, kad prie mitologinių akmenų buvo aukojamos aukos ir meldžiamasi. Mitologiniais akmenimis dažniausia vadinami nedideli, 1 m skersmens, plokščiu paviršiumi rieduliai su apvaliais smailiadugniais dubenimis plokštumos centrinėje dalyje. Manoma, kad jie paplito XVI–XVIII a. ir turėjo saugoti kaimo gyventojų grūdus, gyvulius ir namų laimę. Rečiau mitologiniams akmenims priskiriami daug didesni, 2–4 m skersmens, netaisyklingos formos rieduliai su „velnio pėdomis“ - žmonių ar gyvulių pėdas primenančiais ženklais (dažniausiai natūralios kilmės įdubomis). Šių akmenų datavimui duomenų kol kas trūksta, tačiau yra žinoma, jog prie jų žmonės rinkdavosi dar XIX amžiuje, aukodavo įvairius daiktus, pinigų, meldėsi prašydami sveikatos ar laimės.

Aukštaitijos nacionaliniame parke yra 6 mi-

Autoriaus nuotrauka

Šimkūnų akmuo su „velnio pėda“

tologiniai akmenys, žymiausi jų – Šeimaties akmenys **Mokas ir Mokiukas**. Šie akmenys yra Minčiagirės girininkijos 19 kvartale, 0,28 km į šiaurę nuo kelio Tauragnai-Vaišnoriškė. Mokas – penkiakampio kūgio nupjauta ir supvalinta viršūnė formos, 3,3x3,66 m dydžio, 2,8 m aukščio akmuo. Ant jo pietinio šono iškalta data 1866 ir stačiatikių kryžius. Akmens pietrytiniame šone iškalta data 1873. Akmens šiauriniame šone iškalta nedidelės ir negilios raidės „M J“ bei „L M“. 1,2 m į šiaurę, kiek žemiau Moko, yra Mokiukas. Jis netaisyklingos formos, 1,15x1,4 m dydžio, 1,07 m aukščio. Pasakojama, kad akmuo, vadinamas Mokiene, yra Tauragno ežero dugne, Šeimaties pusėje, netoli kranto

Miške netoli Šeimaties stūkso akmuo Mokas

A. Panavo nuotrauka

– „žvejai per tą akmenį tinklus turi perkelti“.

Apie Mokus žinoma įvairių padavimų ir sakmių. Dažniausiai pasakojama, kad Mokai – tai suakmenėjusi žmonių šeimyna. Sakoma, Mokas patarnaudavęs, padėdavęs žmonėms patarimais: „žmonės susirinkdavo prie Moko ir klausydavosi jo“, „dar ir dabar žmonės, jei kuris ko nors nesupranta ar nesugeba padaryti, jam sako: „Eik pas Moką pasimokyti, tai ir žinosi“.

Apie Mokus pasakojama ir daugiau padavimų bei sakmių: „Kadaise Mokas su žmona ir sūnumi gyvenęs kitoje ežero pusėje. Vyras pasirinkęs gražią vietą pamiškėje, kitoje ežero pusėje. Jis kvietęs ir savo šeimą ten persikelti. Plaukiant Mokas liepęs atgal neatsigręžti. Mokienė, baigdamą perplaukti ežerą, atsisręžusi ir nuskendus. Akmuo giliausioje Tauragno vietoje, netoli Stučių kaimo, ir dabar esąs. O Mokas su Mokiuku apsigyveno Šeimaties laukuose. Ilgai žmonės girdėjo akmenį verkiant, dejuojant. O kai bėda žmogų ištikdavo, tai eidavo pas Moką patarimo klausti. Tas visiems geriems žmonėms nelaimėje padėdavęs. Ir pavadino jį žmonės Moku, nes jis visus galėjo pamokyti.“

„Ant Moko akmens pietavęs ir Napoleonas su prancūzų kariais. Čia buvo siunčiami pasimokyti nemokšos.“

Velniapėdžiu vadinamas akmuo yra 0,08 km į šiaurės vakarus nuo Šeimaties pilkapių, lauko kelio Šeimatis-Liumpiškės kairėje pusėje, alksnyne, nežymioje lomoje. Akmuo pilkai melsvos spalvos smulkiagrūdis granitas, 0,45x1,17 m dydžio, siekia 0,24–0,26 m aukštį. Akmens viršuje yra netaisyklingos formos, 9x10 cm dydžio, 8 cm gylio įdubimas, vadinamas Velnio pėda. Pėduoto akmens aplinkoje iš žemės kyšo dar keli nedideli akmenys. Pasakojama, kad pėdą įmynė Velnias, vydamasis švedus. 1935 m. duomenimis, Velnio pėdoje susirenkančiu lietaus vandeniu, moterys trindavo skaudamas vietas ir pagydavo.

Apie akmenį pasakojama: „Balelėj raiste gyveno velnias. Ir kitas atsikrovojo. Ir anys suspyko. Tas, kuris įsigyvenęs, vijo jį

Šimkūnų dubenuotasis akmuo

su kerplėša ir lėkdamas iš smagumo įmynė pėdą akmenyje.“

„Pėda palikusi nuo tada, kai velnias vijęs švedų kariuomenę, – atsistojęs ant akmens ir palikęs paminklą ligi pasaulio pabaigos.“

„Po lietaus ji [pėda] pilna vandens. Moterys grįždamos iš lauko karves pamelžusios, šieną grėbusios ar rugius pjovusios, užsuka prie Velnio Pėdos, pasitrina sopamas vietas ir išgyja.“

Ties Šimkūnų kaimu yra net keli įdomūs akmenys. **Akmuo su „velnio pėda“** yra pietinėje kelio Tauragnai–Kirdeikiai pusėje, krūmuose, į pietus nuo kaimo. Akmuo pilkos spalvos granitas, 1,3x1,72 m dydžio, 70 cm aukščio. Jo pietinė dalis nuskilusi. Akmens vakarinėje dalyje yra 25 cm ilgio, 13–14 cm pločio ovalo formos „pėdą“ primenanti duobutė. Apie šį akmenį sakoma: „Pavieškelėje prie akmens vaidenasi. Dieną per sumą matę baltą vištą bėgiojant, gaidžio balsu rėkiant girdėję.“ Apie pėdą akmenyje sakoma: „gal velnias įmynė...“

V. Binkaus sodybvietėje, į pietryčius nuo gyvenamojo namo pamatų, po laukine kriaušė guli **Šimkūnų dubenuotasis** akmuo. Maždaug vieno metro skersmens pilkai rausvos spalvos granitas įsmigęs žemėje. Dubuo smailiadugnis, 19,5 cm gylio, 21 cm skersmens. Apie šį akmenį sakoma, jog jis buvo naudojamas „kulti su jaučiais.“

Į vakarus nuo Vyžių kaimo, už Vinco Naviko sodybos, tęsiasi vadinamasis Kauprinių miškas. Čia išsiskiria pailga, piliakalni primenanti Kauprinių kalva. Kalvos šiaurės rytinėje papėdėje yra didelis, 1,78 m aukščio **Kauprinių** akmuo. Tai rausvos spalvos stambiagrūdis granitas. Žmonių teigimu, akmens dydis 5x3 m, įskaitant ir požeminę dalį (R. Šimkūno žinios). Virš žemės tematomą 3,17 m ilgio, 2,1 m pločio akmens dalis. ☞

Kauprinių akmuo guli to paties pavadinimo miške netoli Vyžių kaimo

(Tęsinys kitame numeryje)

Sigutė Mudinienė
Aukštaitijos NP ir
Labanoro RP
kultūrologė

Nuo juostelės iki drobelės

Nuo seno lietuvės moterys garsėjo savo darbštumu, įgimtu skoniu bei grožio pajautimu. Jų darbščios rankos ne tik maitino, rengė visą šeimyną, bet ir gražino kiekvieną namų kertelę. Pasižiūrėjus į praeito šimtmečio audinių bei siuvinių subtilius raštus, spalvų dermes, atsiskleidžia moters meniška prigimtis. Moters, kuri tarp gausybės darbų ir rūpesčių visgi surasdavo laiko, kantrybės ir išmonės papuošti savo kasdienę buitį, skleisti grožį visiems aplinkiniams. Ne veltui gabios audėjos, mokėjusios išrašyti ir išausti įmantriausius rinktinus raštus, buvo žinomos ir gerbiamos visoje apylinkėje. Ne vienos močiutės spintoj dar guli rietimai jaunystėje išaustų audinių, tik jau retai kur beišgirsi trinksinčias stakles ir pamatysi prie jų palinkusių audėjų.

Kaip ir daugelis senųjų amatų, maitinusių ir rengusių ištisas šeimynas, audimas šiandieninėje gyvensenoje lieka kaip meno – tautodailės šaka, turinti gilią tradiciją, savitas raštų kompozicijas. Amato senumą liudija archeologiniai radiniai – linių ir vilninių audinių randama jau II – III amžiaus kapavietėse. O vijimo būdu išaustų juostų atrasta tarp IV amžiaus archeologinių radinių. XIX a. pabaigoje – XX a. pradžioje buvo audžiama beveik kiekvienoje kaimo troboje. Pirktiniai audiniai buvo brangūs ir eiliniam kaimo žmogui nelabai įperkami. Žmonės augino linus, kurie gerai augo ir Rytų Aukštaitijos smėlynuose, laikė avis, patys pasiruošdavo žaliavą ir savo gamybos audiniais rengė šeimas, puošė buitį. Iš keliaujančių pirklių ar vietinių žydėlių dažniausiai nusipirkdavo tik spalvotų šilkinų siūlų ataudams, kaspinių jaunoms merginoms, pas šiaučių pasiūdavo batus, dar sėmėgom milą suveldavo (beje, milą veldavo ir Ginučių, ir Minčios malūne). O visa kita, nuo ploniausių lino drobių nuometams iki margų lovatiesių, darbščios audėjės susiverpdavo, nusidažydavo, išsiasdavo ir pasiūdavo pačios. Audimo amatas buvo perduodamas iš kartos į kartą, motina mokė savo dukteris. Jaunos mergaitės pradėdavo mokytis nuo paprastų audinių, storų vienspalvių drobių, maišų, o tada jau po truputį pereidavo prie sudėtingesnių. Pats paprasčiausias vadinamas dvinytis audimo būdas – austas dviem nytim, toliau jau pagal nyčių skaičių tampa sudėtingesnis –

trinytis, keturnytis, aštuonnytis. Juk ir kasdiene apranga buvusiam tautiniam kostiumui reikėjo kelių skirtingo audimo medžiagų. Iki XIX a. pirmosios pusės moterų aprangos komplektą sudarė nuometas, marškiniai, liemenė, prijuostė, sijonas, juosta; vyrų – marškiniai, liemenė ir kelnės. Kasdienei aprangai prastesni, išėigai – gražesni. Nuometas buvo audžiamas iš ploniausių linių siūlų šešianyčiu ar net aštuonnyčiu audimo būdu, marškinių priekis ir nugara buvo siuvami iš paprastesnės drobės, o rankovės su raudonais žičkais galuose audžiamos atskirai. Sijonai Rytų Aukštaitijoje dažniausiai languoti, audžiami iš raudonos, žalios, geltonos, baltos spalvos vilninių ar pusvilninių siūlų. Prijuostės irgi buvo audžiamos atskirai keturnyčiu, aštuonnyčiu ar servetiniu audimo būdu. Galuose įpinamas raudonų, ar raudonų – mėlynų žičkų raštas.

Taigi kiekviena audėja turėjo mokėti ne vieną audimo būdą, derinti raštus ir spalvas.

Audimo amatas reikalauja labai daug kantrybės, ypač pasiruošimas audimui – audeklo užmetimas, siūlų suvarstymas. Įmantresnio rašto audiniui tekdavo rankomis surišti iki 2000 siūlelių. Tad rinktinus raštus audė jau patyrusios audėjos ir tokie audiniai buvo skirti namų puošybai – lovatiesės, rankšluosčiai. Raštus audėjos nusižiūrėdavo vienos nuo kitų ir savaip interpretuodavo. Labai gerbiamos buvo audėjos, mokėjusios pačios kurti raštus, pas jas eidavo mokytis viso kaimo ar net apylinkės audėjos.

Atsiradus pramoniniam audimui bei galimybei įsigyti visokių, kokių tik širdis geidžia, audinių parduotuvėse, audimo amatas tapo nebeaktualus. Ir jau retas kuris jaunesnės kartos atstovas yra matęs natūraliai namų aplinkoje audžiančią audėją. Kaip ir daugelio senųjų tradicijų amatų, audimo tradicijų puoselėjimo šiuo metu Lietuvoje imasi tautodailininkės, naujai kuriami Amatų centrai, Audimo artelės. Juose organizuojamos įvairios edukacinės veiklos ir kursai besidomintiems šiuo amatu. Audimo klasę įsirengė ir Kaltanėnų ugdymo ir turizmo centras. Čia įrengtoje audinių parodoje galima pamatyti įvairių šio krašto audinių ir siuvinių iš Aukštaitijos nacionalinio parko tekstilės kolekcijos fondų, išmokyti pačiam nusiausti vytinę juostelę. O audimą staklėmis besidomintiems pademonstruoja kaltanėniškė audėja Janė Baronėnienė, norintiems pamėginti – duoda ir patiemis porą „taktų sumušti“. Tokios edukacinės veiklos supažindina su audimo tradicija vaikus ir jaunimą, kurie natūraliai jau neturi galimybės pamatyti ar išmokyti iš savo artimųjų.

Nuotraukoje Janė Baronėnienė moko audimo paslapčių

Audimo amatas reikalauja labai daug kantrybės, ypač pasiruošimas audimui – audeklo užmetimas, siūlų suvarstymas. Įmantresnio rašto audiniui tekdavo rankomis surišti iki 2000 siūlelių...

„Ladakalnis“, Aukštaitijos nacionalinio parko ir Labanoro regioninio parko direktijos informacinis leidinys

Mūsų adresas:
Aukštaitijos nacionalinio parko ir
Labanoro regioninio parko direktija
Lūšių g. 16, Palūšės k.
LT-30202 Ignalinos r.
Tel./faks.: (8 386) 53135
El.paštas info@anp.lt

Redagavo ir maketavo L.Stanaitis
Spausdino spaustuvė-leidykla UAB „Firdas“
Vilniaus g.36/1, Švenčionys
Tel./faks.: (8 387) 512 14
www.firdas.lt
Tiražas 500 egz.
Atspausdinta ant perdirbto popieriaus

Tausok aplinką - perskaitęs pasidalink su draugu arba skaityk internete www.anp.lt